Karskuse suhtes pole Tormas mitte palju tehtud. Sõja ajal arenes jõudsasti sala-viinaajamine ning joomine; vähenemist pole praegugi märgata, vaid tsekipiiritus võetakse hoolega välja.

**Muinasjäänused.** Kiviaja (146. joon.) asula on olnud arvatavasti Linnanõmme kl Jaagupi tl maal, talust vähe põhja pool, kus leitakse tulekivi-kilde ja põlenud kive. Üksikleide tuntakse järgmisist kohtadest: 1) silmaga kivikirves, leitud sama kl Mäe talust lõuna pool, on arvatavasti ühenduses eelmise asulaga; 2) silmaga kivikirves, leitud Võidivere kl Puudri talu maal, talust umb. 1/2 km lõuna pool; 3) silmaga kivikirves arvatavasti kustki Tiirikoja kl ümbrusest; 4) kivitalv Nina küla ja lääne pool seda oleva metsavahi-koha vahelt, 1/4 km ida poolt viimast; 5) silmaga kivikirves Tõnusaare kl Pika-Alekõre tl maalt, viimasest mõnisada sammu lõuna pool; 6—8) 3 luust ahingut (harpuuni) Lohusuu kohalt Peipsist, umb. 10 km rannast.

Raua-aja kalmete jäänused võivad olla järgmised osalt hävinud kivivared: 1) Koimula kl „Ahervarre" pere maja all; 2) sama küla Veltuse talu krundis, umb 1/4 km suurt teed mööda külast Laiuse poole, teest vähe lõuna pool; 3) sama kl Vaaderi tl maal, samast teest põhja pool, eelmisest veel umb. 130 m Laiuse poole; samasugune kalme on olnud Sätsuvere kl Rausi tl põllus, mäe otsas, on aga täiesti hävitatud.

Vanemast raua-ajast on teada üksileiuna saadud oksastatud sõlg Sätsuvere kl Muusi tl maalt.

Nooremast raua-ajast võivad olla pärit kääpad Lohusuu Vadi kl tee ääres, Lohusuust umb. 6 km, kroonu metsas; peale selle on teada sellest ajast hoburaud-sõlg, mis üksikult leitud, ilma et leiukoht oleks täpsalt teada.

Maalinnu on 1: C. R. Jakobsoni nimega ühenduses olev Linnutaja mägi Tarakvere ms maal, mõisast umb. 1.7 km kirdes. Praegu võetakse Linnutaja mäest teede sillutamiseks kruusa ja selle tagajärjel on mägi jalutsist juba 6—10 m võrra lühenenud. Aja jooksul, kui talle kaitset ei tule, võib ta laialivedamise tagajärjel hoopis kaduda.

**Ajalugu.** Torma-Lohusuu kihelkonda kutsuti keskajal „Kapstvereks" (Kapstfer, Captzever, Capescever), missugune nimetus juba 1319. a. ühes dokumendis ette tuleb. Rootsi ajal hüütakse Torma koguduse kirikuõpetajat mõnes kirjas ka „Pedefasti" kirikuõpetajaks (Pedefastischer Pastor — Padefasti mõisa järele), 1680. a. kirikukatsumise puhul esineb kirik „Torma ehk Kabisfere kiriku nime all (Tormaische oder Kabisfersche Kirche). Millal Torma kogudus asutati, ei ole kindlasti teada. Sakslaste Eestisse tulemise aja alul jõuavad ristiusu toojad varssi ka praeguse Torma-Lohusuu kihelkonna piirkonda. Läti Hendriku kroonika järele tulevad sakslased 1212. a. alul ühes lätlaste ja liivlastega Vaigamaale, riisuvad seal Somelinde kantsi ümbruses (pärastise Vaiatu mõisa kohal) maa puhtaks, põletavad majad ja külad maha, vangistavad paljusid, tapavad suurel arvul ja lähevad siis suure saa-